Rune G:son Kjellander

PER PERSSON OCH DEN SVENSKA STICKMASKINEN

Liksom i tidigare årgångar av Dædalus behandlar Redaktör Rune G:son Kjellander här en förut ganska okänd uppfinnare.

Genom sin uppfinning av en mönsterappart med räkneverk till strumpstickningsmaskinen, varigenom minnesräkningen blev obehövlig, gav Per Persson impulsen till stickmaskinsfabrikation i vårt land. Den svenska stickmaskinen, som byggde på ett utländskt system, blev överlägsen sina föregångare genom Per Perssons många sinnrika förbättringar. Men hans stora sociala livsidé, som han kämpade för in i det sista, att stickmaskinen skulle liksom symaskinen brukas i de enskilda hemmen till den husliga ekonomiens fromma, gick aldrig riktigt i fullbordan.

Per Persson var en skånsk bondson, född i Klosters församling i Lund den 8 mars 1849. Som skolyngling fick han rida med telegram till utanför staden belägna gårdar, och han var även framdeles en god ryttare. Föräldrarna, Per Olsson och Elna Åkesdotter i Annelund, hade genom grannskapet med universitetet stundom professorsbesök. Det berättas, att en professor, som lade märke till pojkens ovanliga begåvning, yttrade till fadern: »Det är tur för världen, att din sons huvud inte sitter på en skurk.»

Fjorton år gammal bevistade Per aftonskolan i Lund, där bl.a. undervisades i matematik. Då läraren en gång bläddrade i Pers räknebok fann han, att pojken kommit in på kubikrötter och på egen hand löst sådana problem. Läraren tog hand om boken, och Per hörde ingenting mera därom. Men vid skolavslutningen påföljande vår överlämnades till honom en av Vetenskapsakademien år 1851 över Lundaprofessorn A. H. Florman präglad minnesmedalj, som försetts med inskriptionen »P. P. Aftonskolan 1864».

Som yngling blev han intresserad av den frivilliga skarpskytterörelsen, som då började komma på modet, och vid 16 års ålder erövrade han första pris vid en skyttetävlan. Sedermera blev han vid den årliga riksskyttetävlingen i Stockholm etta och svensk mästerskytt. Under årens lopp erhöll han inte mindre än 230 första pris, men lade skytteintressena helt åt sidan när han började med stickmaskinskonstruktionen.

Då Per var i tjuguårsåldern begav han sig ut på vandring och arbetade med ombyggnad och reparationer av kvarnverk. Hans mekaniska anlag kommo då väl till pass. Vid den franska ångkvarnen i Mjölby blev han efter avslutad ombyggnad erbjuden anställning som mekaniker. Men då hans fader icke längre orkade sköta sitt stora

lantbruk, reste Per hem och övertog gården och försörjningen av fyra minderåriga syskon. Snart började han också ägna sig åt spannmålshandel.

År 1877 flyttade han till en gård han inköpt vid Algatan 57 i Trelleborg och öppnade där en mjölaffär. Som nyinflyttad i staden stod han en gång och åsåg muddringsarbetena vid hamnen, varvid slammet lastades i pråmar och tömdes på djupt vatten. Persson påpekade för en förbipasserande, som råkade vara stadsfullmäktiges ordförande, att slammet borde utnyttjas för landvinning. »Hur länge har herrn varit i sta'n?» frågade mannen. »Fjorton dagar», svarade Persson. »Då ska herrn inte yttra sig om det här», sade mannen. Sedermera blev det dock som Persson föreslagit, och nu ligger järnvägsstationen och färjhamnen på sålunda vunnen mark.

Persson gjorde redan vid denna tid några uppfinningar, däribland en betupptagningsmaskin och en kaffebryggare, men de stannade inom en trängre krets.

I Trelleborg blev han bekant med sin blivande hustru, Mathilda Ohlsson, född i landsförsamlingen den 4 januari 1854 (död i Göteborg den 20/7 1924) och dotter till kvarnägaren Ola Ohlsson och hans hustru Ingrid. Såsom fritänkare begärde han ej Kyrkans välsignelse, när de den 17 juli 1880 växlade ringar i Hälsingborg. Hustrun var mycket praktiskt lagd och hade sedermera stor del i Perssons framgångar på stickmaskinsområdet. Hon innehade vid denna tid en syateljé samt var återförsäljare för Husqvarna symaskiner. Agenturen övertogs av Per Persson. Mjöl till mjölaffären levererades av bland andra svärfadern, och vid sidan av denna affär hade Persson ett bageri, som drevs av en anställd förman.

Hösten 1883 köpte Persson åt sin hustru en strumpstickningsmaskin av tyskt fabrikat. Med denna följde en instruktionsbok, som vållade huvudbry. Man måste vid stickningens början lära sig utantill allt, som rörde arbetsstyckets formförändringar. Persson ansåg, att detta borde kunna göras enklare och grep sig an problemet att minska minnesräkningen.

Han fann en genialisk lösning, en på maskinen fästad räkneapparat med mönsterkort, vilken skulle hjälpa den stickande att forma ett plagg, så att ökningar och minskningar skedde på rätt sätt och vid rätt tillfälle.

Han saknade lämpliga verktyg och lämpligt material men lyckades trots detta komma till sin lösning. Den ritmateriel, som han sedan

hela tiden begagnade vid sina konstruktioner, bestod av ett enkelt litet ritbestick, en vinkellinjal och ett ritbräde.

Den enda verkstad som fanns att tillgå i Trelleborg var J. C. Petersens Gjuteri- & Mek. Verkstad, som tillverkade åkerbruksredskap, järnspisar m.m., och även i övriga Skåne fanns huvudsakligen grövre järngjuterier. För Perssons uppfinnings förverkligande fordrades en finmekanisk verkstad.

En vid denna tid av konstruktörer och uppfinnare sedan länge mycket anlitad sådan verkstad var J. E. Eriksons Mek. Verkstads AB i Stockholm, Folkungagatan 16—18 (se Dædalus 1947), som stod under ledning av ingeniören och konstruktören Erik Gustaf Beskow. Till denna verkstad begav sig Per Persson med skisser av sin uppfinning. Ingeniör Beskow åtog sig tillverkningen och en detaljritning upprättades av verkstadens ritare.

Den 4 april 1885 erhöll Persson, 36 år gammal, svenskt patent (nr 130) på räkneapparat med mönsterkort. Senare uttog han även patent i de flesta andra länder i Europa. En över mönsterkortet rörlig, i samband med rörelsemekanismen stående visare angav, vad man under arbetets gång hade att iakttaga för att åstadkomma erforderliga formförändringar i stickningen. Den stickande befriades från de besvärliga uträkningarna och kunde obehindrat vilket ögonblick som helst gå ifrån arbetet samt lika lugnt återtaga det.

Persson insåg klart betydelsen av sin uppfinning, särskilt i socialt hänseende. Stickmaskinen, som förut på grund av svårigheter vid skötandet nästan uteslutande använts för specialtillverkning vid fabrikerna, kunde nu bli ett *hemmens* redskap liksom symaskinen, till välsignelse för barnrika familjer. Många husmödrar skulle därigenom kunna bidraga till uppehället med arbete i det egna hemmet, och en stor del av vävnads- och stickningsindustrien kunde återvinnas till hemslöjd.

Över sommaren 1886 bodde Persson i Stockholm för att deltaga i utställningen av kraft- och arbetsmaskiner på Artillerigården. Hans räkneapparat hade då anbringats på en stickmaskin av I. W. Lamb's system. Aftonbladet kommenterade bland annat med orden: »Redan det vore vinning nog, om den skulle kunna giva uppslag till en inhemsk stickmaskinsfabrikation, ett önskemål helt säkert delat av mången och väl även ej alldeles orealiserbart.»

Persson erbjöd Eriksons tillverkningsrätten för sitt patent, och underhandlingar fördes om en tillverkning av svenska stickmaskiner,

byggda på amerikanaren Isaac W. Lamb's system (första amerikanska patent 1863 15/9). Enligt detta system kunde släta, enkla och dubbla vävnader tillverkas av olika bredd och form.

Under 1887 gjordes förberedelser och experiment vid Eriksons verkstad för stickmaskinsfabrikationen. Persson flyttade därför med sin familj till Stockholm, och över sommaren hyrde han en våning i Lilla Blecktornet på Söder för att få nära till verkstaden, där han sedan vistades nästan hela dagarna.

»Ingenting är så bra, att det inte skulle kunna göras bättre», brukade Persson säga. Den väsentligaste förbättringen utom räkneapparaten, som Persson funderade ut, var flyttbara klackar för låsens omställande, varigenom däckeln ej behövde dragas runt utan endast fram och tillbaka, vilket lätt utfördes med ena handen. Arbetet gick därigenom avsevärt fortare, upp till 20 000 maskor i minuten, och den utskjutande, 80—150 cm långa, tunga ramen kom bort.

Andra fördelar tillkommo. Nålskenorna kunde för insättning eller uttagning av nålar bekvämt utdragas utan att en enda skruv behövde lossas. Garnledaren satt fästad å själva däckeln och var försedd med garnspännarefjäder, vilket medförde att garnet uppdrogs jämnt i kanterna av arbetet och att maskinen arbetade tyst och behagligt. Låsen voro konstruerade så, att man kunde arbeta på vilket nummer som helst från 1—15, varigenom en mångfald av olika slags garner (från tjockt till finaste ullgarn, till och med ankartråd till spetsar) kunde användas på en och samma maskin. Bakre nålbädden kunde flyttas åt sidan efter behag ett, två eller tre nålrum, genom vilken anordning hundratals olika mönster kunde erhållas.

Persson hade en mängd finurliga idéer, men även Ingeniör Beskow »inlade stora förtjänster» vid den svenska stickmaskinens tillkomst. Troligen därför angavs ingen särskild uppfinnare för de båda patent bolaget erhöll den 22 oktober 1887. Patent nr 1533 avsåg automatiskt verkande öppenstickningsklackar, varigenom maskinen bättre lämpades för tillverkning av alla sorters trikåarbeten. Denna anordning levererades sedan mot extra avgift. Patent nr 1538 gällde en anordning för att de nålar, som ej behövdes för arbetet, skulle vara neddragna så långt, att låset ej vidrörde dem.

Vid den stora nordiska industri-, lantbruks- och konstutställningen i Köpenhamn sommaren 1888 kunde verkstaden förevisa denna svenska stickmaskin, och Persson reste ned för att närvara vid prisutdelningen. Förutom första pris erhöll verkstaden hedersdiplomet för

»maskiner av mycket förbättrad konstruktion», en utmärkelse, som tilldelades endast en utställare på varje exposition, oavsett bransch. »Från alla håll strömmade de amplaste lovord för den vackra uppfinningen [räkneapparaten] och dess betydelse för hemindustriens främjande.»

Maskinerna lär vara de första med mångsidig användning, som tillverkats i Sverige. Så kallade strumpvävstolar framställdes dock redan i början av 1700-talet vid Christopher Polhems Stjärnsund och en mindre stickmaskinstillverkning gjordes omkring 1868 av hemslöjdande metallarbetare i Mora socken (Mora Mekaniska Fabriks AB).

De strumpstickningsmaskiner, som fördes av Per Froms Mekaniska Verkstad omkring 1885, voro importerade. Grosshandlare Heinrich Sackmann i Stockholm tillhandahöll stickmaskiner enligt Lamb's system och hade dessutom själv uttagit två patent på detaljer till desamma åren 1885 och 1887, det ena avseende lås med rörliga drivare och det andra en anordning för åstadkommande av på ena sidan öppet arbete. Firma N. S. Hejdeman i Malmö sålde stickmaskiner av märket »Victoria» (fabriksmärke: pil genom stjärna) från Laue & Timaeus i Dresden, och grosshandlare Georg Hallstedt i Stockholm levererade maskiner från Sachsiska stickmaskinsfabriken i Kappel vid Chemnitz.

För att markera skillnaden från dessa utländska maskiner kallades Per Perssons i all reklam för »Svenska Stickmaskiner» och de voro också verkligen helt av svenskt material. Endast nålarna importerades genom H. Sackmann. Maskinerna voro behändiga och trevliga samt utmärkte sig för lätt gång, stor precision och god puts. De voro märkta »J. E. Eriksons Mek. Verkstads AB, Stockholm», ty man räknade med, att verkstadens goda namn skulle bidraga till merkantil framgång. Fabriksmärket var försett med bokstäverna »P.P. patent» samt en stjärna med pil under (jämför »Victoria» ovan).

Eriksons hade nu en personal om åtta ingeniörer och omkring 150 arbetare, 76 arbetsmaskiner och ett tillverkningsvärde av närmare en halv miljon kronor. Stickmaskinsfabrikationen kom sedan att utgöra cirka 10 % av verkstadens produktionsvärde. Några specialmaskiner för denna tillverkning finnas ej redovisade, men under 1888 nyanskaffades några av de gängse maskintyperna. Den 1 december 1888 anställdes fröken Agnes Engström som första provstickerska, och vid julen samma år voro maskinerna färdiga att komma i handeln.

Den 19 december anmäldes »Perssons Stickmaskinsaffär» till handelsregistret. Persson hade tecknat agentkontrakt med Eriksons och innehade en utställnings- och försäljningslokal i huset Drottninggatan 40, 1 trappa upp, där han även sålde stickgarner. Utanpå huset stod med snirklade bokstäver »Svenska Stickmaskiner».

Svenska stickmaskinsutställningen deltog i stadens firande av Oscar II:s 60-årsdag den 21 januari 1889, och Perssons båda skyltfönster voro dekorerade med stickade produkter i gult och blått samt hade gaslågor i rampen.

Ingeniör Theodor Neovius, som bland annat varit arbetsledare för verkstadens elektriska installation i Kungl. Slottet, antogs 1889 till generalagent i Finland för stickmaskinerna och flyttade över till Helsingfors, Högbergsgatan 30. Han innehade sedan stickmaskinsaffären där till 1908, då den övertogs av annan person.

Agent i Göteborg blev Ivar Öfverström. I denna stad hade konkurrentfirman Axel Broman & Co i Huskvarna en filial. Eriksons passade på att i reklamen för sin göteborgsagent påpeka, att Bromans maskiner med de svenskklingande märkena »Svea» och »Husqvarna» voro av tyskt fabrikat (ehuru av Lamb's system).

Vid Fabriks- och hantverksföreningens utställning i Hälsingborg 1890 erövrade maskinen åter första pris. Ytterligare två provstickerskor anställdes samma år, och fröken Engström sändes till Lund för att öppna en filial där. I en rymlig utställningslokal i bottenvåningen på ett fabrikören Carl Holmberg tillhörigt nytt, ståtligt boningshus vid Bantorget 6 öppnades den 1 oktober 1890 »Eriksons Svenska Stickmaskinsaffär». Bolaget lät utanför lokalen uppsätta några elektriska båglampor, vilken belysning ansågs som en stor attraktion.

Den 29 oktober 1890 begav sig Persson till Nordamerika i patentangelägenheter. Den medförda stickmaskinen väckte »formlig entusiasm» bland Amerikas »bortskämda och fordrande kvinnor» och Persson erbjöds 60 000 dollars för sitt patent på räkneapparaten. Men hans tanke var den, att uppfinningen skulle komma fosterlandet till godo, och att Sverige i stället skulle exportera till Amerika. Persson överlät därför icke sitt amerikanska patent, och i början av 1891 återvände han till Stockholm.

Vid denna tid hade Eriksons följande agenter för »Svenska Stickmaskiner»:

Stockholm, Per Persson, Drottninggatan 40,
Norrköping, C. G. Pettersson, Nya Garn- & Väfnadshandeln,

Gävle, H. E. Petrini,
Kristianstad, John Wahlberg & Co, manufakturhandel,
Lund, egen filial under namnet »Eriksons Svenska Stickmaskinsaffär»,
Malmö, textilfirman C. O. Borgs Söners filial,
Göteborg, Ivar Öfverström,
Örebro, D. J. Elgérus Garn- & Väfnadshandel,
Örnsköldsvik, Garn- & Väfnadshandeln,
Finland, generalagenten Th. Neovius, Helsingfors.

År 1890 bildades Stensholms Fabriks AB vid Huskvarna för tillverkning av vågar, sy- och stickmaskiner m.m. Stickmaskinerna gjordes enligt »Lamb's förbättrade system» och såldes genom firma Axel Broman & Co därstädes. Denna firma öppnade en undervisningsanstalt i Jönköping. Dess föreståndarinna hävdade, att maskinstickningen bäst underlättades genom tydliga beskrivningar och mönster. »Ännu har ej någon maskin funnits, som *själv* fasonerar några arbeten, utan måste detta ovillkorligen göras av den stickande», skrev hon i Jönköpingsposten, samt tillade: »Den s.k. självverkande räkneapparaten på stockholmsmaskinerna kan ej fasonera några arbeten. Detta är sanna förhållandet.» Hon hade synbarligen missuppfattat reklamen.

Ingeniör Beskow erhöll den 17 februari 1891 patent (nr 3089) på en anordning för nålarnas fasthållande i och ur arbetsläge. Nålfjädrarna, som sutto fästade vid nedre kanten av nålbäddarna och bildade stöd för nålarna, voro så konstruerade, att då nålen sattes i arbete sprang fjädern in i nålspårets botten och bildade stöd för nålen; när nålen försattes ur arbete sköts den in mellan fjädern och nålspårets botten och fasthölls av fjädern. Detta patent överlät Beskow på Persson.

I april samma år öppnade Persson en maskinstickningsskola i anslutning till affären i Drottninggatan 40. Hans utställning var en stor sevärdhet och en beskickning från Siam med generalkonsul Axel Johnson som ciceron räknades bland besökarna. Pressen skrev då bland annat att de långväga gästerna ej nog kunde uttrycka sin förundran över den mångfald arbeten, som kunde tillverkas på stickmaskinen. Det var glädjande, att vi även på detta område kunde tävla med utlandet, varifrån en ej obetydlig import av dylika maskiner sedan några år ägt rum.

Vid Malmö industri- och slöjdutställning sommaren 1891 deltog Eriksons genom filialen i Lund, och stickmaskinen tillerkändes åter första pris.

Till Industriutställningen i Göteborg samma sommar kom Eriksons anmälan in för sent. Persson begav sig då personligen till Göteborg och lyckades så småningom utverka plats, men när han underrättade bolagsstyrelsen därom, fick han till svar att styrelsen samma dag beslutat att bolaget icke skulle deltaga i utställningen. Persson hade dock hunnit vidtaga åtskilliga förberedelser, varför han struntade i bolaget och utställde maskinerna själv i eget namn. Därigenom ådrog han sig bolagsstyrelsens stora missnöje. Styrelsen utgjordes av Kommendörkapten C. F. Ekermann, Kamrer P. H. Hedenblad och Ingeniör Beskow. Stickmaskinerna väckte på utställningen som vanligt allmänhetens stora intresse och tilldelades guldmedalj. Pressen skrev bland annat: »Maskinernas konstruktion är byggd på noggranna beräkningar och bära vittne om stor mekanisk fyndighet.»

Efter utställningens slut erbjöd Persson bolaget att medtaga guldmedaljen i sin reklam, mot att bolaget betalade honom omkostnaderna. Kamrer Hedenblad svarade, att bolaget var tillräckligt känt och ej behövde anlita hans erbjudande. Trots detta köptes en göteborgsmedalj i brons, som bolaget lät förgylla, och som sedan visades för kunder tillsammans med övriga priser och vidare framhölls i bolagets alla reklamtryck för stickmaskinen.

I Göteborg öppnades den 1 oktober utställningsåret Eriksons Stickmaskinsfilial i Lagerbergska huset, Kungsportsplatsen 2, med Agnes Engström som föreståndarinna.

Persson uppsades som bolagets agent från och med årets slut och försäljningsbutiken i Drottninggatan 40 upphörde. Med 1892 års ingång öppnade Eriksons en ny utställning i Drottninggatan 38 A.

Persson försattes i konkurs i mars 1892. Han fick endast ett dygn på sig att återlösa sina patent men lyckades faktiskt skaffa fram ett kapital på 10 000 kronor i rätt tid, och han betalade alla skulder med 6 % ränta.

Typiskt för Persson tycks ha varit, att han strödde omkring sig idéer och uppslag utan att fråga efter ersättning. Han berättas till exempel ha varit Frans Lindqvist behjälplig vid Primuskökets tillkomst och vistades 1892 ofta om kvällarna tillsammans med Lindqvist i J. V. Svensons smedja och plåtslageri i Klara Norra Kyrkogata 17. »Det ska bli ett väldigt bra kök i stället för de där rykande», sade

Persson, och det hade han ju rätt i. Men det är icke närmare känt, när samarbetet dem emellan började.

Med Eriksons skrev han ett nytt avtal den 6 juli 1892. Mellan Persson och Beskow rådde ett gott förhållande, och Persson nämnde honom såsom en snäll man, bra att ha att göra med. Den 1 oktober indrogos emellertid filialerna i Lund och Göteborg, och i början av 1893 flyttades försäljningslokalen i Stockholm till Karduansmakaregatan 8 A. Den sista exposition, vid vilken Eriksons utställde stickmaskinerna, ägde rum i Varberg 1893.

Bolaget, som stått på sin höjdpunkt 1891, drabbades av en kris, och tillverkningsvärdet sjönk kraftigt, under 1893 till mindre än hälften. Bolagets största intressent var Enskilda Banken, genom vars inflytande stickmaskinsfabrikationen delvis redan i början av 1893 överflyttades till Nya AB Atlas, där banken även hade aktiemajoriteten. Den 11 februari undertecknades avtalet mellan Atlas och Persson, och tillverkningen igångsattes under ledning av Verkmästare Gustaf Ryd. Denna verkstad hade specialiserat sig på järnvägsmateriel och hade ej samma erfarenhet som Eriksons av sådana precisionsarbeten, som särskilt nålbäddarna fordrade, utan dessa berättas ha blivit både skeva och vinda på Atlasmaskinerna.

Under namnet »Svenska Stickmaskinsaffären, Per Persson», deltog Persson sommaren 1893 i världsutställningen i Chicago, där Sverige hade egen paviljong nära huvudbyggnaden i Jackson Park.

Den 9 oktober 1893 trädde J. E. Eriksons Mek. Verkstads AB i konkurs. Persson krävde av konkursmassan ersättning för att bolaget begagnat göteborgsmedaljen i sin reklam för stickmaskinerna. Stickmaskinsfabrikationen här hade fortsatts en tid parallellt med den hos Atlas. Under åren 1889—1893 hade Eriksons tillverkat 1 558 stickmaskiner, men som tidigare nämnts utgjorde denna tillverkning blott 10 % av verkstadens hela produktion. Fröken Engström, som senast skött stickmaskinsavdelningens kassa, bokföring och korrespondens, fick hand om avdelningens avveckling. När AB Mekanikus, med tryckerimaskinstillverkning som specialitet, den 1 januari 1895 upptog J. E. Eriksons Mek. Verkstads AB:s nedlagda verksamhet återstod osålda 136 stickmaskiner, vilka övertogos och försåldes till fyrtio procent lägre priser. Någon ytterligare tillverkning gjordes dock icke här.

Atlasmaskinerna voro icke så lätta att sälja som Persson räknat med, och följden blev att Persson icke kunde fullfölja sitt ekonomiska

avtal med Atlas, varför fabrikationen avstannade även där. Detta skedde redan samma år (1893) sedan ca 400 maskiner tillverkats.

Men Persson ämnade kämpa vidare för sin stickmaskin och övervägde att genom bolagsbildning fortsätta fabrikationen och försäljningen. Han uppsökte därför i slutet av 1893 en av dåtidens främsta affärsmän, AB Separators direktör John Bernström. Persson framhöll maskinens tekniska fördelar, låga tillverkningskostnad och goda avsättningsmöjligheter (liksom symaskinen). Direktör Bernström lovade Persson att träda emellan hos Nya AB Atlas, vars verkställande direktör, Oscar Lamm, var en företrädare till Bernström på Separators direktörspost. Han lovade också att undersöka möjligheterna för bolagsbildningen.

Bernström överlade sedan om saken med sina kolleger i Separators styrelse. Den 28 december 1893 utfärdades inbjudan till aktieteckning, underskriven av Fil. Dr Gustaf de Laval, Bankokommissarie Adolf Bagge, Grosshandlare Bror Danelius och Direktör John Bernström, alla ledamöter av Separators styrelse, samt Översten, Karl XIII:s riddaren, Robert Schubert och Konstruktören Per Persson. Däri uppgavs att man kalkylerat med en årlig tillverkning av 2 000 stickmaskiner, lämnande en ren nettovinst av nära 23 % av aktiekapitalet. I Skandinavien såldes årligen ca 3 000 stickmaskiner »av högst underordnad beskaffenhet», och av symaskiner såldes i Europa årligen en miljon.

Persson ordnade själv en mottagning i Hotell Germania, Gustaf Adolfs torg 10, där stickmaskinen förevisades jämte en del stickade arbeten. Vid Separators bolagsstämma i början av 1894 framlade Bernström en teckningslista på preferensaktier i det under bildning varande AB Per Perssons Väf- & Stickmaskin.

Den 18 april antogs bolagsordningen och utsågs en interimstyrelse bestående av de Laval, Bagge, Schubert, Bernström och Persson, med Bagge som ordförande. Aktiekapitalet utgjorde 600 000 kronor, fördelade på 200 st. stamaktier och 400 st. 8 % preferensaktier. Bolagsordningen stadfästes av K. Maj:t den 27 april.

Delägarna sammanträdde på nytt den 4 maj på Hotell Rydberg, varvid styrelsens val konfirmerades. Persson erbjöds direktörsposten men avböjde. Han ville ägna sin tid åt förbättringar på sina maskiner och utsågs då att förestå tillverkningen. Bernström åtog sig att till en början vara direktör, Schubert blev kassakontrollant och de Laval styrelsens ordförande.

Mellan bolaget och konstruktören Persson upprättades den 21 maj 1894 ett kontrakt. Persson överlät på bolaget alla befintliga (4 sv. patent) och framtida patent rörande stickmaskinen (§ 1), han skulle ägna sin arbetskraft åt bolaget, och det var med 50 000 kronors vite förbjudet för honom att arbeta för, eller ingå i annat företag i branschen. Han skulle vidare ansvara för att, sedan fabrikationen kommit igång, arbetskostnaden för en vanlig 40 cm (nålrum), sju nålars (per tum) maskin, enligt gällande patent med tillhörande räkneapparat, icke skulle överstiga 55 kronor och förband sig ersätta bolaget överskjutande belopp.

I gengäld erhöll Persson alla stamaktierna, nominellt värda 200 000 kronor, samt i royalty 5 % av nettoförsäljningsvärdet för maskiner enligt hans patent under patenttiden. Bolaget inträdde i alla Perssons rättigheter och skyldigheter gentemot Eriksons och Atlas. Det övertog även Atlas kvarvarande stickmaskinslager.

Persson räknade nu med att vara ekonomiskt oberoende. Om årligen, såsom meningen var, 2 000 maskiner skulle tillverkas och alla försäljas, så bleve hans årsinkomst ca 84 000 kronor.

Som tack för hjälpen med bolagsbildningen överlämnade Persson tio stamaktier vardera till de Laval, Bagge, Schubert och Bernström. Gustaf de Laval var vid denna tid sysselsatt med en mjölkningsmaskin, Laktatorn, och det berättas att Persson även här hade ett uppslag till förbättring, som vann de Lavals fulla gillande.

Bolaget förhyrde av Kungsholms Tvättinrättning de lokaler vid Inedal, S:t Eriksgatan 28, som förut disponerats av Mejerimaskin AB Excelsior, tillverkare av bröderna Hults separatorer. Den 12 juli 1894 kunde inflyttningen äga rum och de från Eriksons inköpta 13 arbetsmaskinerna uppställas. En modellmaskin framställdes och modeller, jiggar, mallar, fixturer etc. tillverkades. Några ritningar enligt nuvarande uppfattning tycks inte ha förekommit.

Från Eriksons överfördes arbetarna Alfred Österholm som materialförvaltare, Johan Fredrik Johnsson som verkmästare, Karl Viktor Berglund (1869—1903), som senare blev konstruktör, samt fyra andra järnarbetare och några demonstratriser. De stannade nästan alla länge i bolagets tjänst. Före årets slut var arbetareantalet tjugo.

Under tiden för förberedelserna till fabrikationens igångsättande var Persson sysselsatt med att konstruera förbättringar. Den 12 februari 1895 erhöll han patenten nr 6615 och 6620, det ena avseende förändrad anordning av de främre sidovävdrivarnas inställning och

det andra ändrade beteckningar på visarbrickan för utvisande av stickningens fasthet. En mindre tillverkning av maskiner med dessa anordningar gjordes under Perssons ledning, och bolaget reklamerade för »Perssons *Nya* Väf- och Stickmaskin».

På den tiden inlämnades patentansökningarna i Kongl. Patentbyrån, Brunkebergstorg 18, 2 tr., där den sedermera kände nordpolsfararen S. A. Andrée tog emot dem. Andrée hade 1886 tagit initiativet till Svenska Uppfinnareföreningen för att åstadkomma samarbete mellan byrån och de enskilda uppfinnarna. Persson intogs även i föreningen, och när han den 28 februari 1895 skulle demonstrera sin maskin inför Svenska Teknologföreningens fackavdelning för mekanik och kände sig osäker, gav honom Andrée följande visa råd: »Tänk på, att ni ensam vet mera än de andra om detta. Berätta för dem vad ni vet!»

I april 1895 hyrde bolaget lokaler i huset Drottninggatan 21 B, där sedan kontor, utställning, garnförsäljning och skola voro belägna till hösten 1924.

Fabriken påbyggdes för att bereda rum för ytterligare två stora arbetssalar och ett sextiotal nya arbetsmaskiner beställdes, bland annat från AB Mekanikus men mest från Amerika. Materialet till stickmaskinerna, huvudsakligen stål, smitt eller valsat, var av Dannemora, Avesta och Sandvikens tillverkningar. Persson var ytterst noga vid val av material och var angelägen, att temperaturen i fabriken alltid skulle vara densamma för bibehållande av materialens volym. De hejade delarna tillverkades i Eskilstuna och gjutgods till stativ, bordsfötter m.m. levererades av Wiklunds, Carlsviks och Bolinders verkstäder, men även av Ludwigsbergs Werkstads AB, vars direktör, Carl Robert Lamm, blev personlig vän till Persson. Ekmans Nya Snickerifabriks AB i Ulvsunda gjorde skivorna till borden.

Den 15 juni 1895 erhöll Persson ytterligare ett patent (nr 6445), nämligen på ändrad form hos nålarna. Genom hans omkonstruktioner och förbättringar fördröjdes fabrikationen och nya verktyg, modeller etc. erfordrades. Först när en ny provmaskin färdigställts på sensommaren 1895, kunde en större fabrikation igångsättas, men då hade mer än ett år förflutit sedan lokalerna tagits i bruk och arbetsfolk anställts, varför bolagets ekonomi var hårt ansträngd.

Persson berövades sitt inflytande över tillverkningen och Civilingeniör Gustaf Nilsson (1847—1900), tidigare konstruktör hos Nya AB Atlas, blev verkstadschef. Bolagets merkantila del sköttes själv-

ständigt av kontorschefen Carl Johan Carlson, eftersom Direktör Bernström måste ägna sin mesta tid åt AB Separator.

Man kalkylerade nu med en tillverkning av tusen maskiner per år. I augusti 1895 rapporterade Nilsson till styrelsen, att tillverkningen från september månads början skulle uppgå till 12 stickmaskiner i veckan. Ett åttiotal arbetare sysselsattes vid fabriken.

I reklamen kallades maskinen »Hustomten» och vid julmarknaden 1895 demonstrerade Persson den själv i bolagets utställning. Allt vad han var klädd i utom krage, manschetter och skor hade tillverkats på stickmaskinen. Att Perssons stickmaskin var av mycket god kvalitet framgår av de intyg bolaget framdeles fick mottaga om maskiner, som varit i bruk nästan dagligen i trettio års tid, och som fortfarande voro fullt användbara.

Stickmaskinens då förhållandevis höga pris, 325 kronor för en »45 cm 7 nålars», verkade dock hämmande på densammas spridning till hemmen. En utväg, som särskilt begagnades i »knallebygden» i Västergötland, var att en förläggare inköpte stickmaskinen åt stickerskan och en gång i veckan levererade garn till henne, varvid den gångna veckans arbeten avhämtades och betalades.

Ur affärssynpunkt ansåg man det över huvud ofördelaktigt att sälja maskinerna till de enskilda hemmen och låta försäljare och demonstratriser resa runt i landet. Mera ekonomiskt givande vore det att leverera partier av maskiner till fabriker och småindustrier. Eftersom mängder av samma plagg då skulle tillverkas, bleve i så fall Perssons mönsterkort överflödiga. Kanske med tanke på denna utveckling och troligen också för att kunna utmanövrera den »besvärlige» idealisten Persson, utfördes av verkstadschefen i samråd med kontorschefen en förenkling av räkneapparaten med kringgående av Perssons patent.

Efter nyår 1896, från vilken tid verkstaden var i full gång, tillverkades *ingen* maskin enligt Perssons ursprungliga patent (nr 130).

Persson lämnade därför i april 1896 styrelsen och bolaget. Den 23 april underskrev han kontrakt som dess agent. Han sålde sin fastighet i Trelleborg och hyrde en lägenhet i Styrmansgatan 5, Stockholm.

Bolaget skrev också agentkontrakt med Ingeniör Neovius i Helsingfors samt anställde ett antal platsagenter, till att börja med i de större städerna i södra Sverige.

Vid ordinarie bolagsstämma den 29 april samma år ersattes Persson i bolagsstyrelsen av sin vän Ingeniör C. R. Lamm.

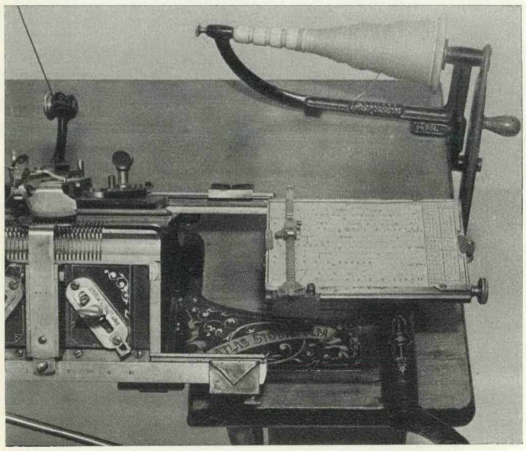
Vid Malmö Industri- och Slöjdutställning 1891 utställdes och demonstrerades stickmaskiner enligt Per Perssons patent genom filialen i Lund. Damen i mitten är filialens föreståndarinna, Fröken Anna Paulsson. Affischen upptill till höger bär texten: "Alla här utställda Artiklar äro tillverkade i Svenska Stickmaskiner." — Bilden tillhör Ingeniör Gunnar Södersten, Stockholm.

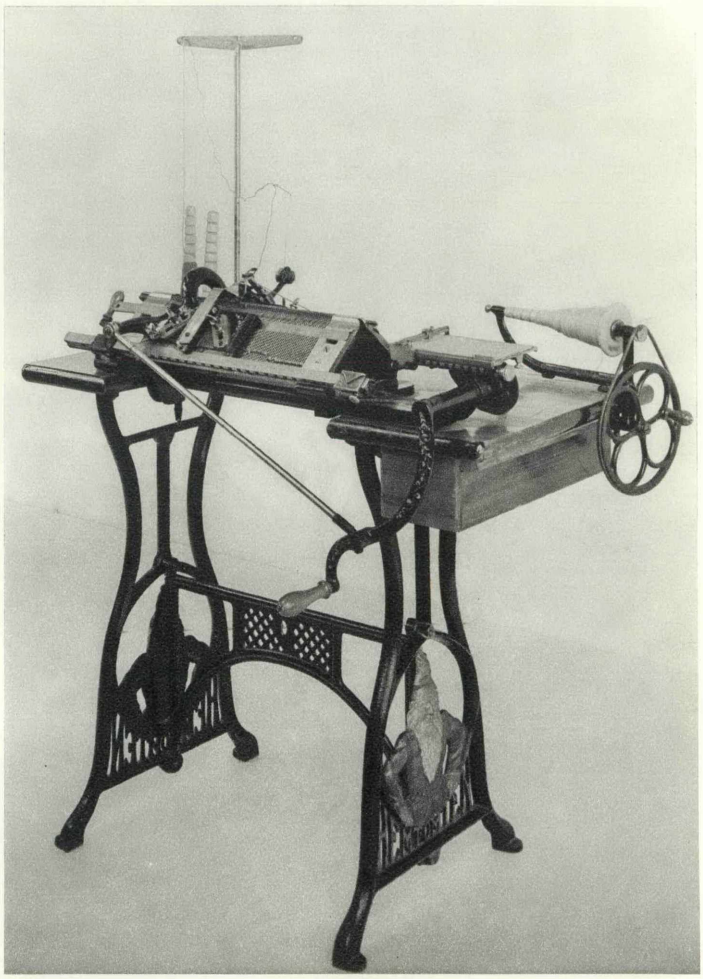

Per Persson, 1849—1909.
Foto 1955 efter original hos Fru Lilly Öhrström, Stockholm.

Brevhuvud från 1890-talet.

Detalj av stickmaskinens räkneapparat med mönsterkort.

Till höger. Väv- och stickmaskin med räkneapparat och randlås enligt Per Perssons patent. Denna maskin kallade han "Hemtomten" (se stativets nedre del). Tillverkad av AB Atlas 1893, såld först 1903. — Gåva till Tekniska Museet av Per Perssons dotter, fru Lilly Öhrström.

Bolaget deltog i Industriutställningen i Malmö samma sommar och maskinen erövrade guldmedalj. I kritiken hette det bland annat, att det var ett nöje konstatera, »att Husqvarna symaskiner och Per Perssons väf- och stickmaskiner nu som förut gingo i têten och väl höllo den utländska konkurrensen stången — — — I all synnerhet mötte den sistnämnda med många betydande förbättringar och nya anordningar — — — sedan göteborgsutställningen.»

Persson vände nu sin håg mot att förbättra symaskinerna, speciellt trampinrättningen. Den 21 september och 5 oktober 1896 erhöll han patent på »Oscillerande trampa med på olika sidor om vridningsaxeln belägna fotstöd» (pat. 8556) samt på »Anordningar vid oscillerande trampor» (pat. 8773). Principen var, att fötterna växelvis skulle arbeta och vila, och att trampkraften efter behov kunde betydligt ökas utan att trampningen bleve ansträngande, därför att fötterna utsattes för jämförelsevis liten vridningsvinkel. Patent uttogos i de flesta länder, och i Sverige förvärvades tillverkningsrätten av Husqvarna Vapenfabriks AB. Men uppfinningen slog aldrig riktigt igenom, trots goda vitsord av läkarauktoritet.

Sedan Persson trätt tillbaka uttog bolaget fyra patent, som till upphovsman hade den duglige järnarbetaren från Eriksons, K. V. Berglund, nämligen två den 6 juli 1896: »Anordning för begränsning av nålarnas rörelse» (pat. 7373) och »Vridbar kam för stickgodsets fasthållande och upprullande» (pat. 7527); ett den 2 november: »Låsanordning» (pat. 8264) och ett den 17 mars 1897: »Anordning för sidonåldrivarnas hållande ur arbetsläge» (pat. 8749). Persson tyckte att Berglund nog var en duktig karl men menade också, att en förändring ej alltid är liktydig med en förbättring.

Vid den stora Allmänna konst- och industriutställningen på Djurgården i Stockholm sommaren 1897 utställde bolaget stickmaskinerna med det förenklade räkneverket i Maskinhallen. Persson ansåg rätta platsen vara Hemslöjdsavdelningen för Stockholms stad, inrymd i Nordiska Museet. Han upptog därför ett lån på 5 000 kronor hos bolaget och utställde själv maskiner, försedda med hans räkneapparat med mönsterkort. Man har kritiserat, att han låtit förfärdiga mattor, gardiner och draperier, som inte voro så vackra, men i övrigt voro som vanligt lovorden legio.

I samband med utställningen avgick Bernström som verkställande direktör, men utsågs till styrelsens ordförande; Kontorschefen Carlson efterträdde honom och inträdde i styrelsen i stället för A. Bagge.

Verkstadschefen Nilsson och Verkmästare Johnsson slutade, och från 1 september 1897 till våren 1925 sköttes fabriken självständigt av Verkmästaren Ture Blomqvist, förut montör i bolaget. Arbetareantalet minskades till mindre än hälften, vid årets slut redovisades 38 arbetare och efter sekelskiftet fanns blott ett trettiotal arbetare. År 1896 hade tillverkats 703 stickmaskiner och 1897 gjordes 466, sedan fortsatte det nedåt. Perssons royalty blev blott ca 6 000 kronor om året. Som likvid mottog han stundom Atlasmaskiner, som han uppskattade, eftersom de voro försedda med hans räkneapparat. Någon utdelning på stamaktierna skedde aldrig, eftersom innan utdelning på dem skulle ske, 8 % tillförsäkrats preferensaktierna, och vinsten nådde aldrig 8 % av aktiekapitalet.

På grund av ekonomiska svårigheter och sjukdom flyttade Persson den 1 oktober 1897 till Trelleborg, där ännu några år en lägenhet stod till förfogande i hans forna fastighet, och öppnade där »Per Perssons Sy- och Stickmaskinsaffär» med trikåhandel.

Royalty för tredje kvartalet 1897, ca 1 000 kronor, skulle ha betalats omkring 1 november, men bolaget kunde endast utbetala 777 kronor i december, och för fjärde kvartalet erhöll Persson ingenting. Hans agentkontrakt annullerades den 8 mars 1898, därför att Persson inte sålt någon av bolagets maskiner under hela år 1897 samt eftersom Persson var agent för Stockholms stad och län, ty i södra Sverige hade bolaget redan agenter. Persson hade uteslutande sålt Atlasmaskiner.

Den 15 november 1898 delgavs bolaget stämning för oguldna patentavgifter till Persson för tiden 1/7 1897—30/9 1898, 6 048 kronor, varifrån fick dragas den till betalning förfallna delen av Perssons lån i bolaget.

Den 19 i samma månad delgavs Persson motstämning på kronor 11 690, på grund av att Persson i kontraktet av 1894 garanterat, att tillverkningskostnaden för en »40 cm 7 nålars» stickmaskin icke skulle överstiga 55 kronor och lovat betala överskjutande belopp. Maskinerna hade i genomsnitt kostat 65 kronor.

Under tiden gjorde Persson sin sista patentsökta förbättring på stickmaskinen, en anordning vid garnledaren, på vilken han erhöll patent den 10 december 1898.

Vid rättegången framkom, att stickmaskinerna kostat mera än 55 kronor i tillverkningskostnad även under den tid Persson förestått tillverkningen. Perssons ombud hänvisade till kontraktets lydelse, att

det var enligt *då* gällande patent, som dessa maskiner skulle kosta mindre än 55 kronor, och ingen maskin hade tillverkats enligt då gällande patent, varför Perssons garanti trätt ur kraft.

Bolagets ombud svarade, att det tydligt framgick av kontraktets § 1, att man avsett både dåvarande och framtida patent. Kontraktet hade i annat fall varit meningslöst, eftersom fabrikationen befann sig på experimentstadiet och garantin gällde sedan denna kommit igång. I kontraktet omnämnda maskin skulle endast utgöra en norm för tillverkningskostnaderna, och de förändringar som gjorts fördyrade icke tillverkningen, snarare tvärtom. Perssons ombud påpekade att det i inbjudan kalkylerats med 2 000 maskiner per år, varigenom tillverkningskostnaderna skulle kunnat nedbringas.

Enligt Stockholms rådhusrätts dom den 20 juli 1899 underkändes bolagets krav på ersättning för fördyrad tillverkning och bolaget ålades utbetala till Persson förfallna patentavgifter.

Domen överklagades, men varken Svea hovrätt, dom 6 juli 1900, eller Högsta domstolen, dom 28 maj 1902, funno anledning ändra rådhusrättens beslut. Då bolaget skulle betala det omstämda beloppet, hade Perssons hela lån förfallit till betalning, varför summan icke var så stor, men under de år som gått hade bolagets skuld till Persson ökat med de nya patentavgifterna. Bolaget ville göra sig kvitt Persson och erbjöd honom en summa en gång för alla jämte ett större kommissionslager av Atlasmaskiner (300 st.).

Persson accepterade, men försäljningen av dessa maskiner försvårades genom stark konkurrens i Trelleborg och Lund, där bolagets agenter reklamerade för stickmaskiner med de senaste förbättringarna.

Den desillusionerade idealisten Persson passade inte till smart affärsman, men ingen kunde hindra honom från att fortsätta sin numera hopplösa kamp för stickmaskinens spridning till hemmen. Under de år rättegången pågått hade Persson haft en svår tid och huvudsakligen måst ägna sig åt sin familjs försörjning, men nu kunde han åter vända sina blickar utåt. En av hans nya idéer var, att stickmaskinen skulle användas i skolslöjden. Under vårterminen 1904 gjordes försök med sådan skolslöjd vid Trelleborgs stads folkskola, där åtta flickor i femte klassen deltogo i kursen. På lärarmötets utställning samma år förevisades sedan maskinerna och arbetsproverna. Flera lärare och lärarinnor från olika håll i landet förklarade sig ämna arbeta för den nya slöjdmetodens införande i skolorna.

År 1904 öppnade Persson en filial i Lund för sin rörelse och flyttade själv dit. På expositionen i Lund sommaren 1907 ordnade han en liten utställning för att visa maskinernas användbarhet i hemmen.

De senare åren av sitt liv var Persson starkt deprimerad på grund av alla motgångar och av sjukdom. Han avled i Lund den 9 januari 1909, nära 60 år gammal, och jordfästes i Domkyrkan.

Per Persson var liten till växten och mycket mörk — troligen hade han något spanskt påbrå. På senare år var han en något gråsprängd, oansenlig man bärande pincené och med pipskägg och mustasch. Till karaktären var han omtänksam, beskedlig, stundom temperamentsfull och något nervös. Han omgav sig gärna med en viss prakt samt var en stor patriot och idealist.

Per Perssons väv- och stickmaskin skattades högt av samtiden, vilket bäst framgår av följande citat ur den officiella utredning över Sveriges kultur- och näringsförhållanden, som gjordes under ledning av Kungl. Statistiska Centralbyrån vid sekelskiftet: »och efter denna tid hafva flera svenskar, såsom John Ericsson, Carlsund, Palmcrantz (kulsprutor), L. M. Ericsson (telefonapparater), Per Persson (stickmaskiner), A. Lagerman (komplettmaskin för tändsticksindustrien), J. G. V. Zander (sjukgymnastikapparater), Jonas Wenström (elektriska apparater), de Laval, bröderna Hult m.fl., uppfunnit maskiner af stort värde.»

Källor.

Tryckta:

Ahnfelt, A., Sveriges firmor och män (Uppsala 1886).

Hasselgren, A., Utställningen i Stockholm 1897 (Sthlm 1897).

Herrlin, G., nekrologer över P. P. i dagspressen (bl.a. i Lunds Dagblad 12/1 1909).

Indebetou, G. o. Hylander, E., Sv. Teknologföreningen 1861—1936 (Sthlm 1937).

Industritidningen Norden, årg. 1886 o. 1896.

Internationellt Industri-Lexikon 1884—85 (Malmö 1884).

Persson, P., Lärobok i skötandet af Perssons Väf- o. Stickmaskin (Lund 1906).

Persson, P., Några ord om hemslöjd och hvad man i hemmet kan uträtta med tillhjälp af Perssons Väf- & Stickmaskin (Sthlm 1897).

Reklamtryck för AB Per Perssons Väf- & Stickmaskin o. AB Mekanikus (KB).

Stockholms Adresskalendrar.

Styrman, G., Verkstadsföreningen (Sthlm 1937).

Sundbärg, G., Sveriges land och folk (Sthlm 1901).

Svenska industrien 1907 (Sthlm 1906).

Uppfinningarna, del I (Malmö 1926).

Uppfinningarnas bok, 2:a o. 3:e uppl.

P. Perssons privata samling av tidningsurklipp m.m. (tillhör Fru Lilly Öhrström, Sthlm).

Otryckta:

Bernström, S., Några data ur AB Per Perssons Väf- & Stickmaskins historia (duplicerad 1948; bolagets arkiv).

Bokföringsböcker (kladdar) för J. E. Eriksons M. V. AB:s stickmaskinsavd. (tillhör Ing. G. Södersten, Sthlm).

Högsta domstolens protokoll o. handlingar 28/5 1902 (RA).

Kommerskollegii fabriksberättelser (RA).

Patenthandlingar (K. Patent- & Registreringsverket).

Stockholms Stadsarkiv: Konkurshandlingar för J. E. Eriksons Mek. Werkstads AB 18/12 1893.
Mantalsuppgifter.

Tekniska Museets arkiv och samlingar.

Muntliga uppgifter av Doktor Vitalis Persson, Göteborg, Fru Lilly Öhrström, Ingeniör Gunnar Södersten, Ingeniör Seth Bernström, Hissmontör Axel Lindquist m.fl., Sthlm.